

Людмила Дубовик,
Тетяна Радіонова

УДК 881.161.2'373.23 (477.62)

ВІДІМЕННІ ПРИЗВИЩА СУЧАСНИХ ЖИТЕЛІВ МІСТА ГОРЛІВКА

Статтю присвячено дослідженню відіменних прізвищ сучасних жителів міста Горлівка. У пропонованому дослідженні визначено роль та місце відіменних прізвищ серед антропонімів, з'ясовано склад імен, відображених в антропоосновах, проаналізовано структурно-словотвірні особливості зазначених прізвищ.

Ключові слова: антропонім, ім'я, відіменне прізвище, антропооснова.

Антропоніми здавна привертати увагу мовознавців. Аналіз прізвищ здійснювався з різних аспектів (М. Худаш, П. Чучка, Ю. Редько, Ю. Карпенко та ін.). У сучасній ономастиці спостерігається копітка комплексне опрацювання регіональних антропонімів, що на сьогодні представлено ґрунтовними дослідженнями антропонімійних систем Закарпаття (П. Чучка), Середньої Наддніпрянщини (І. Сухомлин), Східної України (В. Познанська), Бойківщини (Г. Бучко), Лемківщини (С. Панцьо), Верхньої Наддністрянщини (І. Фаріон), Гуцульщини (Б. Близнюк), Північного Степу (Т. Марталого), Лубенщини (Л. Кравченко), Опілля (Г. Панчук) та ін. Проте прізвища жителів м. Горлівка не були об'єктом окремого вивчення, що визначає актуальність нашого дослідження.

Метою статті є аналіз семантичної структури відіменних прізвищ сучасних мешканців міста Горлівка. Мета зумовлює реалізацію таких завдань:

- визначити роль та місце відіменних прізвищ серед досліджуваних антропонімів;
- з'ясувати склад імен, відображених в антропоосновах;
- проаналізувати структурно-словотвірні особливості зазначених прізвищ.

Матеріалом статті слугувала картотека сучасних прізвищ зазначеного міста, в основах яких відображено імена. Обсяг картотеки складає 1309 одиниць, що становить 27% від загальної кількості фактичного матеріалу їх з м. Горлівки.

Історія не знає такої епохи, коли б у людини не було імені. Отже, коли виникла потреба розрізняти людей, які мали однакові імена, а згодом створити постійні родові назви, то, природно, першою основою для творення цих назв стали саме імена – переважно імена батька, матері, діда чи іншого предка [Редько 1969: 34-35].

Відіменні прізвища становлять серед українських та інших слов'янських прізвищ дуже помітну і кількісно значну групу. Так на Закарпатті, як стверджують дослідники, відіменних прізвищ нараховується майже 23% [Ніколаєнко 1965: 268]. Основою для творення горлівських відіменних прізвищ стало двісті власних імен.

За способом творення зібрані відіменні антропоніми можна поділити на дві групи: семантичні та суфіксальні прізвища.

На думку В.Д. Познанської, під відіменними семантичними прізвищами слід розуміти такі, що безпосередньо від імен не походять. За словами дослідниці, проміжною ланкою між іменем та прізвищем обов'язково було прізвисько: особове ім'я *Григор* → прізвисько *Григор* → прізвище *Григор*. При цьому прізвиською ставало не будь-яке ім'я, а тільки те, яке було для індивіда найспецифічнішим, мало високий ступінь індивідуалізації у певному колективі [Познанська 1994: 158]. З-поміж одиниць зібраного матеріалу прізвищ м. Горлівка виявлено випадки утворення прізвищ від повних особових імен (*Макар* → прізвище *Макар*, *Микита*, *Роман*, *Троян*, *Богдан*, *Кирило*, *Нечай*, *Клим*, *Дорош*, *Лук'ян*, *Лада*, *Кіра*, *Галина* та ін.), від здрібніло-пестливих варіантів імен (*Федик* → прізвище *Федик*, *Гришко*, *Іванушко*, *Васько*, *Іванець*, *Макарчик* та ін.), від усічених варіантів імен (*Мих* < *Михайло*, *Сай* < *Ісай*, *Гафон* < *Агафон*, *Зонь* < *Зенон*, *Кузь* < *Кузьма*, *Федь* < *Федір*, *Філь* < *Филімон* та ін.). Щодо останнього типу прізвищ, то лінгвісти вказують на невелику кількість таких одиниць. На думку В.Д. Познанської, таку ситуацію можна пояснити недостатньою увагою дослідників до такого різновиду антропонімів [Познанська 1994: 159].

Суфіксальні прізвища мешканців м. Горлівка утворюються як від чоловічих, так жіночих власних особових імен. Основами для творення досліджуваних антропонімів ставали найчастіше чоловічі імена, тобто імена чоловічого предка роду.

Прізвищ, мотивованих жіночими іменами, у досліджуваному матеріалі нараховується всього 11 номенів. Від імені матері наймення дітей утворювались дуже рідко, головним чином у тих випадках, коли жінка рано лишалася вдовою і ставала главою сім'ї. Так, серед проаналізованих нами антропонімів жителів м. Горлівка у різноманітному мовнику жіночих відіменних прізвищ особливе місце становлять одиниці, утворені від повних особових імен: *Варварук* < *Варвара*, *Анненко* < *Анна* < *Ганна*, *Оленчук* < *Оленка* < *Олена*, *Єленівна* < *Єлена* < *Олена*, *Маринюк* < *Марина*, *Мотруненко* < *Мотря*, *Калиниченко* < *Калина*; від варіантів імен: *Гануляк* <

Гануля < Ганна, Мартюк < Марта, Марисюк < Марися, Катрук < Катря < Катерина, Натальченко < Наталька < Наталія.

Варто зауважити, що в окремих випадках буває важко встановити, яке саме слово перебуває в ролі твірної основи прізвища: *Зінченко* – чоловіче чи жіноче особове ім'я *Зіновій / Зінаїда*. На нашу думку, у цьому конкретному випадку слід надати пріоритет жіночому імені.

Серед досліджуваних антропонімів зафіксовано прізвища типу *Гнатишак, Павлишин, Федичкашин*, утворених від назв жінок по чоловікові: *Гнатиха, Павлиха, Федичканя*.

Отже, як свідчить проведений аналіз фактичного матеріалу, прізвища мешканців Горлівки, мотивовані чоловічими іменами, є частотнішими порівняно з тими, що мотивуються жіночими номенами.

Відіменні прізвища можуть походити від повних і від коротких варіантів імен. Семантично-словотвірний аналіз прізвищ виявив, що антропоніми, основою походження яких стали українські імена, утворюються лексично-семантичним та суфіксальним способом творення. Найпродуктивнішим у прізвищотворенні є повні іменні форми, їх нараховується 980 одиниць. З-поміж одиниць досліджуваного матеріалу зафіксовано 229 прізвищ, утворених від усічених варіантів імен.

У складі сучасних українських прізвищ, що походять від імен, можна виокремити такі групи щодо походження номену:

1. Прізвища, утворені від християнських імен, запозичені разом із введенням християнського календаря і християнства на Русі X ст., які охоплюють давньогрецькі, давньоримські і давньоєврейські імена: *Матвієнко, Назаренко, Якимчук, Самійленко, Ганина* – походять від давньоєврейських імен; *Антипенко, Андрійчук, Архипенко, Васильченко, Геращук, Богданенко, Варварчук, Катеренчук* – від давньогрецьких імен; *Ігнатенко, Клименко, Павличенко, Романюк* та ін. – від імен латинського походження. Таких прізвищ виявлено найбільше з-поміж досліджуваного нами матеріалу.

2. Прізвища, утворені від давньоруських імен: *Володченко < Володько < Володимир, Ростиславченко < Ростиславко < Ростислав, Славченко < Славко < Святослав, Борисенко < Борис, Вадимчик < Вадимко < Вадим.*

3. Прізвища, утворені від імен, що запозичені із західноєвропейських мов: *Савченко < Сава (Савка)* – арамейське, *Ігорчук < Ігорко < Ігор* – скандинавське, *Олешка < Олег* – скандинавське, *Артурченко < Артурко < Артур* – кельтське.

За структурою твірної основи прізвища, утворені від чоловічих імен, можна поділити на два типи:

- ті, які утворилися від повних особових імен;
- ті, які утворилися від похідних варіантів імен.

До прізвищ, утворених від повних чоловічих християнських імен, належать такі антропоніми: *Карпенко < Карпо, Петренко < Петро, Корнієнко < Корній, Кириленко < Кирило, Романенко < Роман, Сидоренко < Сидір, Несторенко < Нестор, Іваненко < Іван, Дем'яненко < Дем'ян, Яковенко < Яків, Семенюк < Семен, Остапенко < Остап* та ін.

З-поміж прізвищ, в основі творення яких перебувають похідні варіанти імен, варто виділити такі підгрупи:

1. Прізвища, утворені від усічених варіантів чоловічих християнських імен.

Усічення імені – явище дуже давнє, воно сягає не лише східнослов'янської, а й індоєвропейської мовної єдності. Усічені варіанти імені трапляються в документах східнослов'янських мов, а також у староукраїнських пам'ятках писемності XIV – XV ст.

В основах прізвищ мешканців Горлівки представлені усічені варіанти імені, що утворилися за допомогою афери́зи та синкопи. Останній вид славісти називають ще „стяженням”. Усічені такими способами імена лежать в основах прізвищ: *Філоненко < Філон < Филимон; Костенко < Кость < Костянтин; Грищенко < Гриць < Григор; Стеценко, Стаценко < Стець < Степан*. Нами зафіксовано утворені усічення будь-якої його частини: початку (афери́зи): *Панасенко < Апанасенко < Опанасенко*; середини (синкопи): *Матенко < Матвій, Масюк < Марися, Матюк < Марта*.

2. Прізвища, утворені від суфіксальних імен або їх варіантів. В основах таких прізвищ перебувають похідні, утворені різними формантами одиниці, що являють собою скорочену або ускладнену іншим суфіксом основу, яка уже функціонувала як самостійний антропонім: *Омельченко < Омелько < Омелян, Юрченко < Юрко < Юрій, Іванченко < Іванко < Іван, Степанченко < Степанко < Степанко < Степан, Ващенко < Васько < Василь, Ільченко < Ілько < Ілля* тощо.

Використовуючи статистичний метод, ми зафіксували з-поміж одиниць розглядуваного фактичного матеріалу 120 прізвищ, утворених від усічених варіантів чоловічих імен та 109 прізвищ, утворених від суфіксальних імен або їх варіантів.

У номінації горлівчан використано 180 чоловічих імен, не всі вони однаковою мірою були продуктивними для творення прізвищ.

Найбільш поширеними з-поміж мешканців Горлівки є прізвища, в основі яких перебувають такі чоловічі імена: *Федір (35), Павло (25), Роман (21), Петро (17), Данило (15), Іван (16), Нестор (12)*.

Серед досліджуваних прізвищ наявні антропонімічні гнізда, які базуються на цих іменах: *Федір (Федик, Федечко, Федосенко, Федченко, Федорук, Федотенко, Феденко, Федосесенко, Федорець, Фединак, Федорочко, Федунець, Федунік, Федунь, Федуненко, Федусь, Федько, Федюшко, Федяш); Роман (Романець, Романовська, Романюк, Ромащенко, Романченко, Ромчик, Роменська, Романенко, Романчук* тощо).

Найменшими за продуктивністю виявились імена, які серед українців рідко вживались: *Антип – Антипенко, Самсон – Самсоненко, Адам – Адамчук, Авдій – Авдієнко, Аврам – Авраменко, Азар – Азаренко, Ісай – Ісик*, – як правило, ці імена утворюють одне-два прізвища.

Отже, в антропоосновах 3500 прізвищ закладено понад 1309 прізвищ, утворених від імен християнського календаря. Походження цих прізвищ може бути різним. Вони можуть брати початок з того часу, коли в ролі найменування людини використовувались два імені – неканонічне й канонічне. Останнє, як менш зрозуміле, вживалося лише в офіційних випадках і могло потрапити до запису на правах прізвища. Можливим є утворення цих прізвищ від форми родового відмінка імені батька, матері, що використовувались у розмовному мовленні для ідентифікації людини. Для уникнення омонімії додавалось навіть три, чотири імені в родовому відмінку. З розвитком мови для спрощення номінації апелятивів “син” знімається, а форми родового відмінка переходять у називний [Редько 1969: 162-163].

Певна кількість семантичних патронімів може виявлятися і шляхом перетворення у прізвища конотативних імен. Частотними є випадки переосмислення особових імен, у результаті чого вони набували відповідних експресивних відтінків здебільшого пейоративного переносного значення: *Сава (Савка)* “неспокійна, метушлива людина”; *Ілія (Ілько)* “лицемірна людина”; *Мусій* “дивакувата людина”; *Федора (Федорка, Феська)* “лінива людина”; “нерозумна людина”.

Серед семантичних патронімів значну кількість складають прізвища, ідентичні різним здрібніло-пестливим чи згрубіло-зневажливим варіантам особових імен. У таких прізвищах суфікси не виконують словотвірної функції, а є засобом індивідуалізації людини в минулому. Спостерігається неоднакова активність таких суфіксів.

У творенні антропонімів, що походили від суфіксальних дериватів власних імен людей, брали участь суфікси: **-ай:** *Грицай* (< *Гриць* < *Григорій*), **-ун:** *Грицун* (< *Гриць*), *Каюн* (< *Кай* – дериват слів'янського відкомполитного або християнського імені).

В основах сучасних прізвищ мешканців м. Горлівка відображено староукраїнські народні варіанти імен, утворені від початкових відкритих складів християнських особових імен, до яких додавалися суфікси.

Деякі розглядувані прізвища є співвідносними з варіантами власних особових імен людей, що творилися за допомогою найрізноманітніших суфіксів, які приєднувались до повної, скороченої або ускладненої іншим формантом основи антропоніма. Іноді антропонімні форманти додавалися до такої усіченої форми імені, яка самостійно не існувала. З-поміж цих суфіксів найбільш поширеними формантами постають такі: **-к-а:** *Мариська, Наталка, Федорка, Феська, Олешка, Кузька; -к-о:* *Назарко, Матвійко, Романко, Андрійко, Авдійко, Славко, Павелко, Маринко, Дем'яно, Кирилко, Омелько, Васько, Ілько, Ісайко, Олесько, Гордійко, Данилко, Демидко, Димко, Іванко, Івашко, Івко, Киричко, Климко, Корнійко, Кузько, Левко, Лук'яно, Матюшко, Нестерко, Олешко, Панаско, Петрашко, Пилинко, Степанушко, Терешко, Федоришко, Федько, Юрко, Яремко, Яремко, Якимко; -ик:* *Михайлик, Костик, Грицик, Карпик, Романчик, Ромчик, Антипик, Ісик, Павлик, Лесик, Михайлик, Михлик, Петик, Петрик, Самойлик, Семеник, Федик; -ець:* *Назарець, Романець, Ростиславець, Макарець, Дем'янець, Филімонець, Федунець, Федорець, Лук'янець, Василиць, Гавриловець, Данилиць, Схимець, Іванець, Кирилиць, Олексієвець, Степанець; -ун:* *Грицун, Федун, Катрун, Яцун.*

Окремі форманти, приєднуючись до твірних основ, утворювали варіанти імен, що мали пейоративно-аугментативне забарвлення. Серед них виділяємо суфікси: **-ур-а (-юр-а):** *Гнатура* (< *Гнат*), *Дацюра, Децюра, Демура, Димура* (< *Дмитро*), *Масюра, Місюра, Мисюра* (< *Ми* + *с* + *ура*), *Стацюра, Стецюра, Степура* (< *Степан*), *Яцюра; -як-а:* *Семеняка, Федоряка, Педоряка* (< *Педор* < *Федор*).

Інші форманти, успадковані ще з давньоруської мови, утворювали варіанти імен із протилежним емоційним забарвленням, тобто такі, які мали здрібніло-пестливий відтінок. До цих афіксів належать: **-уш-а** (формант, що служив засобом вираження суб'єктивної оцінки ще при творенні некалендарних імен у XV ст.: *Гаркуша* (< *Гарко* < *Герасим*); **-ута (-ют-а)**, який творив імена у цей період зі значенням “маленький”, “менший”: *Васюта* < *Василь*, *Захарюта, Іванюта, Максюта, Пасюта* < *Пахом, Романюта, Семенюта, Яцюта; -ух (-юх), -ух-а (-юх-а):* *Артюх* (< *Артем*), *Гричуха, Глюха, Матюха* (< *Матвій*).

З-поміж таких прізвищ можна виділити похідні з двоморфемним формантом **-очк-о / -ечк-о (-ечк-о)**, які в Горлівці не вирізняються високим ступенем поширеності. Вони походять переважно від чоловічих християнських імен: *Демочко, Ісечко, Івасечко, Мосієчко*, жіночих: *Настечко, Фесечко*, від основ подвійної мотивації (дериватів композитних або християнських імен).

Інші суфікси були менш продуктивними у творенні варіантів імен в період становлення прізвищ, або антропонімів, тому таких одиниць нами було зафіксовано порівняно небагато. До них належать такі форманти: **-ен-я (-єн-я):** *Семеня; -ись:* *Гавриць, Іванись; -усь:* *Андрусь*. Серед цих суфіксів є також форманти одиничного вжитку (уніфікси): **-ал-а:** *Мацала; -ань:* *Пилипань*.

Отже, прізвища, утворені від чоловічих або жіночих імен, складають кількісно значну частину досліджуваних українських прізвищ мешканців м. Горлівка. Твірною основою аналізованих відіменних прізвищ є близько двохсот власних імен, причому спостерігаємо різочу відмінність у відсотковому співвідношенні чоловічих та жіночих імен, що виявляють здатність продукувати прізвищеві найменування людей. Превалують чоловічі номени, оскільки членів родини, як правило, називали іменем чоловічого предка роду, а найчастотнішими з-поміж них постають: *Федір, Павло, Роман, Петро, Данило, Іван, Нестор*. Натомість прізвищ, мотивованих жіночими іменами, у досліджуваному матеріалі нараховується всього 11 одиниць. Найвищою є частотність прізвищ, утворених від повних християнських імен.

Результати дослідження вводять у науковий обіг новий фактичний матеріал, що, у свою чергу, дає підстави для подальшого поглибленого опрацювання цієї оригінальної лексичної парадигми. По-друге, прізвищева система Донеччини вирізняється історично зумовленими специфічними особливостями. У зв'язку з цим важливо прослідкувати, наскільки прізвищева система Горлівки впливається в загальноукраїнську антропонімічну систему та складає специфіку східноукраїнського ареалу.

Література

Ковалик 1965: Ковалик, І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) [Текст] / І. І. Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви / Відп. ред. К. К. Цілуйко. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 216-225.

Кравченко 2003: Кравченко, Л. Прізвища західної частини Полтавщини, утворені від християнських імен [Текст] / Л. Кравченко // Наукові записки. – Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – Вип. 1. – С. 45-48.

Лесів 2003: Лесів, М. Безуфіксовані відіменні прізвища сучасних мешканців Монастирщини [Текст] / М. Лесів // Наукові записки. – Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – Вип. 1. – С. 49-54.

Ніколаєнко 1965: Ніколаєнко, З.Г. Прізвища, утворені від власних особових імен (на матеріалах Закарпаття) [Текст] / З. Г. Ніколаєнко // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 268-273.

Познанська 1994: Познанська, В.Д. Відіменні семантичні пантроніми в антропонімії південно-східної України [Текст] / В. Д. Познанська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 1994. – С. 158-164.

Редько 1969: Редько, Ю.К. Довідник українських прізвищ [Текст] / Ю. К. Редько. – К. : Рад. школа, 1969. – 156 с.

Редько 1966: Редько, Ю.К. Сучасні українські прізвища [Текст] / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.

Суперанська 1974: Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного [Текст] / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1974. – 366 с.

Чучка 1986: Чучка, П.П. Давньоруські особові імена і сучасні прізвища українців [Текст] / П. П. Чучка // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / відповід. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 133-139.

Статья посвящена исследованию отыменных фамилий современных жителей города Горловки. В статье исследуются роль и место отыменных фамилий среди антропонимов, определяется состав имен, отраженных в антропоосновах, анализируются структурно-словообразовательные особенности указанных фамилий.

Ключевые слова: антропоним, имя, отыменная фамилия, антропооснова.

The article investigates the denominative surnames of the modern residents of the town of Horlivka. The paper defines the role and place of the denominative surnames among anthroponyms. The composition of surnames is depicted in the anthroponymic stems and structural-derivative peculiarities of the surnames are revealed.

Keywords: anthroponym, name, denominative surname, anthroponymic basis.

Надійшла до редакції 19 вересня 2012 року.